

LAHMANOV METOD U NASTAVI ROMANSKE FILOLOGIJE

Sažetak: Lahmanov ili stematički metod ustanovio je njemački filolog Karl Lahman. Radi se o naučnom, sistematičnom postupku koji se koristi za produkciju kritičkih izdanja drevnih tekstova. Ti tekstovi su se prenosili prepisivanjem ranijih verzija. Prilikom tih prepisivanja neizbježne su bile greške i ta činjenica otežava prepoznavanje originala među brojnim kopijama. Lahmanovim metodom otkrivaju se veze među postojećim primjercima, i počiva na pretpostavci da zajedničke greške upućuju na zajedničko porijeklo.

Lahmanov metod je veoma značajan za filologe koji proučavaju romanske jezike jer pomaže pri izradi kritičkih izdanja tekstova, koja teže rekonstrukciji originala. Cilj ovog rada je izdvojiti osnovne karakteristike ovog, na našim prostorima slabo proučavanog, metoda i ukazati na njegov značaj u nastavi romanske filologije.

Ključne reči: romanska filologija, tekstologija, Lahmanov metod, rukopis, kritičko izdanje, greška – vodič

1. Romanska filologija i tekstologija na Balkanu

Za studente italijanskog i ostalih romanskih jezika predmet Romanska filologija je od primarne važnosti. Nezamislivo je učiti strani jezik bez poznavanja njegove istorije i bez osnovnih znanja o grupi kojoj taj jezik pripada. Nažalost, na univerzitetima na području Srbije, Hrvatske i Crne Gore zasad ne postoji takav predmet, a u Bosni i Hercegovini postoji samo na Univerzitetu u Banjoj Luci, na Odsjeku za italijanski jezik i književnost i srpski jezik i književnost, kao izborni predmet na trećoj godini. Na ostalim univerzitetima navedenih teritorija postoje neke katedre koje studentima omogućavaju polaganje ispita iz predmeta kao što su Istorija italijanskog jezika¹, Od latinskog ka romanskim jezicima², Od latinskog

¹ Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za italijanistiku
Filološki fakultet u Beogradu, Odsjek za italijanistiku
Filozofski fakultet u Nikšiću, Odsjek za italijanistiku
Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za romanistiku

² Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za romanistiku

ka italijanskom³, Istorijska gramatika italijanskog jezika⁴ i sl. Svi ovi predmeti predstavljaju pojedinačno neke od segmenata romanske filologije i sa njom su nesumnjivo povezani, ali nijedan od njih ne obuhvata ovu disciplinu u njenoj cjelovitosti. Romanska filologija proučava romanske jezike sa tri aspekta:

- a) dijahronijski – evolucija ovih jezika i njihovo komparativno proučavanje;
- b) sinhronijski – proučavanje ovih jezika kao zasebnih sistema;
- c) tekstologija ili kritika teksta – bavi se tekstem sa stanovišta njegove istorije, ispituje njegovu autentičnost, teži utvrđivanju identiteta autora i datuma nastanka teksta. Bavi se izradom kritičkih izdanja⁵ tekstova, koji podrazumijevaju rekonstrukciju tekstova s ciljem stvaranja teksta što bližeg i što sličnijeg originalu, odnosno arhetipa.

Pored ove podjele, romanska filologija kao naučna disciplina dijeli se i na sljedeće komponente: lingvistika i književnost. Ova podjela potiče iz daleke 1873. godine u kojoj je ustanovljena prva katedra romanske filologije u Italiji. Iz prepiske Pia Rajne i Frančeska D'Ovidija, dva značajna filologa tog vremena koji su učestvovali u procesu institucionalizacije ove discipline, jasno se vidi kako je došlo do raskola između dvije grupe filologa: onih naklonjenih proučavanju jezika i onih koji su težili da ovu disciplinu svedu na proučavanje književnosti. Ova podjela zadržala se dugo i često predstavljala prepreku naučnicima koji su, poput Rajne i D'Ovidija, težili da taj rascjep premoste.⁶ Ako se uzme u obzir situacija nastave romanske filologije na ispitanim teritorijama, može se zaključiti da se ni nakon više od jednog vijeka ništa nije promijenilo. I dalje se izdvajaju i zasebno proučavaju njeni pojedinačni elementi, a mnogi aspekti ove nauke su zanemareni.

Vratimo se na postojeće predmete vezane za romansku filologiju. Da se zaključiti iz samih naziva predmeta na ispitanim teritorijama, a i iz bibliografije koja je studentima predložena⁷, da su svi usredsređeni samo na neke od aspekata romanske filologije, a bibliografija je često siromašna i nudi uglavnom stare tekstove, čak iz tridesetih godina prošlog vijeka. Tekstologija je u potpunosti izostavljena, i to ne samo u slučaju romanske, nego i slovenske filologije. Tekstovi iz ove oblasti su malobrojni i teško dostupni studentima, o čemu će biti više riječi u nastavku ovog rada. Pitanje je: kako predavati romansku filologiju studentima italijanskog i drugih romanskih jezika, uzevši u obzir nabrojane poteškoće? Kako naći mjesto tekstologiji u nastavi romanske filologije i dati joj status koji ona zaslužuje?

³ Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za romanistiku

⁴ Filološki fakultet u Beogradu, Odsjek za italijanistiku

⁵ Objavljen tekst najbliži originalu, do kog se došlo uporednom studijom rukopisa koji su na raspolaganju. Uz kritičko izdanje dolazi i kritički aparat, koji donosi različite varijante pojedinih dijelova teksta (razlike u slovima, riječima, stihovima i sl.)

⁶ Rodà, 2008.

⁷ <http://www.ffzg.unizg.hr/talijan/>

http://www.ff.unsa.ba/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=18&Itemid=18

<http://www.ff.ac.me/09Italijanski/01os.htm>

<http://www.fil.bg.ac.rs/katedre/italijanski/index.html>

U daljem tekstu biće govora o Lahmanovom metodu, veoma važnom za romanske filologe, a na našim prostorima slabo proučavanom, o značaju ovog metoda za predavanje romanske filologije i o načinima aplikacije ovog metoda u nastavi. Iz ovog primjera mogu se izvući opšti zaključci o predavanju romanske filologije, te ponuditi rješenja za ključne probleme ove discipline na našim prostorima.

2. Lahmanov metod

Problem autentičnosti drevnih tekstova javlja se po prvi put još u biblijskoj filologiji, ali tek u XIX vijeku njemački filolog Karl Lahman stvara naučni metod za rekonstrukciju originala na osnovu brojnih kopija, tj. rukopisa.

Karl Lahman (1793–1851) proučavao je germansku i klasičnu filologiju, te filologiju *Novog Zavjeta*, zvanu Viša kritika. Njegov metod u stvari sistematizuje čitav niz procedura koje su se po tom pitanju razvile u biblijskoj filologiji do tog trenutka. I danas se ovaj metod smatra jednim od najvažnijih principa tekstologije. Radi se, po prvi put u filologiji, o jednom racionalnom metodu, zasnovanom na mehaničkim i logičko-formalnim principima, koji teži tome da se od poznatog – rukopisa stigne do nepoznatog – originala. Prvi tekst na koji je ovaj metod primijenjen bio je Lukrecijev filozofski spjev *De rerum natura* 1850. godine. Zatim je primijenjen na *Novi zavjet* i na *Pjesmu o Nibelunzima*.

2.1. Prije Lahmana

Prije Lahmanovog metoda koristili su se brojni subjektivni i neefikasni kriteriji za određivanje tačne varijante jednog teksta:

- a) *Codex optimus*: humanistički kriterij koji se zasnivao na vrijednosnim sudovima: jedan rukopis je smatran boljim od drugih i iz tog razloga smatran je vjerodostojnim. Ukoliko bi bilo očiglednih grešaka u tom rukopisu, on je bivao prepravljan na dva načina: *ope codicum*⁸ i *ope ingenii*.⁹ Ovaj kriterij je u potpunosti subjektivan i nije naučno zasnovan.
- b) *Codex vetustissimus*: vjerodostojnim smatra najstariji rukopis. Međutim, nije moguće tvrditi da je najstariji rukopis vjerodostojan: primjerak iz VIII vijeka mogao je biti prepisan sa rukopisa iz II vijeka, a primjerak iz V vijeka – sa teksta iz IV vijeka, dakle vjerodostojniji nam je u ovom slučaju onaj iz VIII vijeka, onaj mlađi. Treba dobro poznavati istoriju svakog rukopisa, nije dovoljno poznavati samo period nastanka.
- c) *Codices plurimi*: ovaj princip podrazumijeva biranje varijante koja postoji u najvećem broju slučajeva, odnosno verzija.¹⁰ Dakle, po ovom princi-

⁸ uz pomoć drugih tekstova

⁹ inteligencijom ili intuicijom filologa

¹⁰ Verzije su različiti rukopisi jednog teksta, a varijante su razlike u slovu, stihu, rečenici i sl. koje čine rukopise različitim.

pu, varijanta koja postoji u najvećem broju verzija uzima se kao tačna, ali ni tu nema naučne zasnovanosti jer ne možemo uzeti u obzir princip većine ukoliko nisu utvrđeni genealoški odnosi među rukopisima.

- d) *Codex receptus*: nelogičan princip koji podrazumijeva čitanje jednog teksta u verziji u kojoj je tradicionalno čitan.

2.2. Lahmanovo otkriće

Lahmanov metod zasniva se, za razliku od navedenih, na racionalnim procesima, zahvaljujući kojima među različitim rukopisima, tj. verzijama prepoznajemo ili rekonstruišemo onu koja je najbliža originalu. Odvija se u tri faze:

- a) *Recensio* ili pregledanje: sakupljanje svih postojećih verzija jednog teksta – rukopisa.
- b) *Collatio* ili suočavanje svih rukopisa, upoređivanje riječ po riječ, biranje osnovnog teksta sa kojim se upoređuju svi ostali i utvrđivanje genealoških odnosa među njima. U ovoj fazi dolazi takođe i do eliminisanja onih rukopisa koji su prepisani od riječi do riječi sa nekog drugog rukopisa koji već posjedujemo, jer su oni identični.
- c) *Stemma codicum*: izrada sheme genealoškog stabla rukopisa, od imena grafičkog prikaza dolazi i drugo ime za ovaj metod – stematički.

Faza koja slijedi je faza ispravljanja grešaka, emendacija, i stvaranje kritičkog izdanja. Metod se, dakle, svodi na sljedeće: greške služe za stvaranje sheme, shema služi za biranje varijanti koje se smatraju najvjerojatnije vjernima originalu, a spajanjem tih varijanti dobija se kritičko izdanje teksta. Osnovna karakteristika ovog metoda, koja ga izdvaja od ostalih i daje mu prednost nad njima, je to što ono što pomaže otkrivanju genealoških odnosa među rukopisima nije jednakost, odnosno to nisu mjesta na kojima su verzije iste, nego razlike u njima, inovacije u jednom rukopisu u odnosu na druge, a te inovacije nazvane su greške.

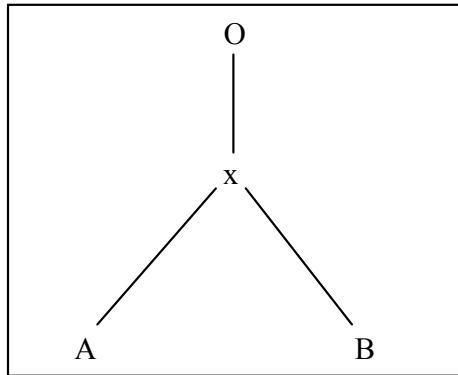
2.3. Greška

Greška može da razdvaja ili povezuje dva rukopisa. Paul Maas¹¹ definiše detaljnije koncept greške koja vodi otkrivanju genealoških odnosa među različitim rukopisima, i tvrdi da ne može svaka greška biti greška – vodič. Prije svega, to ne smije biti greška – razlika u grafičkom prikazu, ili formi, već se mora odnositi na koncepte, odnosno sadržaje. Objašnjenje je sljedeće: u srednjem vijeku nisu postojale precizne ortografske norme, a nije postojao ni pojam *copyright*-a, tako da je bilo normalno da prepisivači prepravljaju tekstove koje prepisuju. Bitno je razlikovati greške-vodiče od onih koje to nisu. Verzije koje sadrže nerelevantne greške nazivaju se jednim imenom *varia lectio*.

Ukoliko se uoči ista greška u dva različita rukopisa, na istom mjestu, a zna se da su prepisivači ova dva rukopisa različiti i da su prepisivali nezavisno jedan od drugog, dakle bili su udaljeni i prostorno i vremenski, znači da su ta dva rukopisa

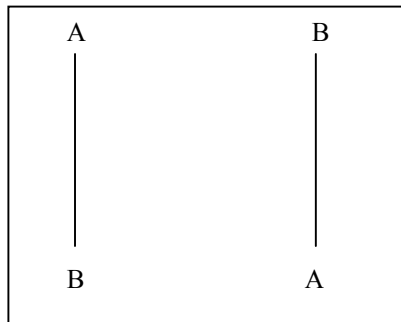
¹¹ Maas, 1982.

„u srodstvu“ odnosno „braća“, dakle tekst iz kog su prepisani je isti, on im je roditelj – antigraf.

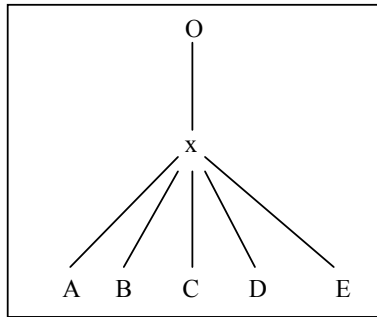
Slika 1. Stemma codicum I

Objašnjenje slike: u rukopisima A i B pronađena je ista greška na istom mjestu – konjuktivna. Rukopisi su nastali nezavisno, radom dva različita prepisivača, dakle, zaključuje se da su prepisani iz istog rukopisa, u kojem je postojala takva greška. Takav rukopis, koji ne posjedujemo ali pretpostavljamo da je postojao, označavamo malim slovom, u ovom slučaju x. Konjuktivna greška upućuje na to da su rukopisi prepisani iz istog teksta. Ipak, A i B imaju i separativnu grešku, jer da nije tako, da su u potpunosti identični, dalo bi se zaključiti da je A prepisano sa B, ili obrnuto. U tom slučaju A bi se smatrao roditeljem rukopisa B ili obrnuto, a shema bi izgledala ovako:

Slika 2. Stemmata codicum II i III

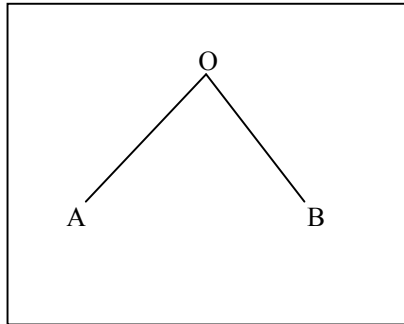
Vratimo se na sliku 1: A nije prepisano sa B, niti je B prepisano sa A, već su oba prepisana sa hipotetičnog x, jer imaju makar jednu separativnu grešku. Ukoliko postoji bar jedna separativna greška u rukopisu, ona upućuje na to da su nastali nezavisno jedan od drugog, bez obzira na to koliko rukopisa imamo na raspolaganju.

Slika 3. Stemma codicum IV

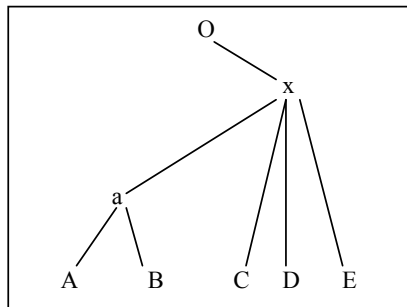
Objašnjenje slike: Rukopisi A, B, C, D, E imaju bar po jednu konjuktivnu i po jednu separativnu grešku.

Ukoliko nema konjuktivnih grešaka, nije moglo biti ni zajedničkog rukopisa iz kojeg su postojeći primjerci prepisani, pa se pretpostavlja da su nastali direktno iz originala:

Slika 4. Stemma codicum V

Evo još jednog primjera:

Slika 5. Stemma codicum VI

Objašnjenje slike: rukopisi A i B, osim toga što imaju jednu konjuktivnu grešku, koja ukazuje na to da su nastali iz a, imaju i zajedničku separativnu grešku, koje nema u C, D i E, što znači da nisu mogli nastati iz x, kao ova tri rukopisa.

3. Kritike

3.1. Joseph Bédier

Dvadesetih godina prošlog vijeka francuski filolog Joseph Bédier proučava Lahmanovu teoriju i iznosi neka nova zapažanja. Bédier primjećuje da u najvećem broju slučajeva, u fazi recenzije, prije pristupanja izradi kritičkog izdanja, genealoško stablo obično ima tri grane. Kad se pređe na stvaranje kritičkog izdanja stablo se svede na dvije grane. Bédierovo objašnjenje je sljedeće: manje ili više podsvjesno filolog svodi genealoško stablo na dvije grane, tako da se na kraju izbor zasniva na njegovom sudu. Lahmanov metod nas uči kako grupisati rukopise, ali nas ne uči kad je trenutak da se u tome zaustavimo. Bédier tvrdi da postoji dihotomska sila koja malo po malo svodi grupu rukopisa kojima raspoložemo na dvije različite porodice, i u tom slučaju ne postoje više mehanički procesi pomoću kojih biramo granu najbližu originalu, već filolog sam odlučuje koju od dvije porodice rukopisa izabrati. Po Bédieru, tekst koji ovim metodom nastaje je tekst koji u stvari nije nikad postojao, *monstrum*, tekst sastavljen iz dijelova rukopisa koje imamo na raspolaganju.

Rješenje francuski filolog vidi u biranju jednog rukopisa koji naziva *bon manuscrit*, rukopisa koji se smatra najboljim, i znamo sa sigurnošću da je postojao, da nije nastao rekonstrukcijom. Ostali rukopisi se upoređuju sa njim.

Bédier primjećuje takođe i da je moguće da se nakon stvaranja kritičkog izdanja pojave drugi rukopisi, dakle opus rukopisa koje posjedujemo može naknadno da se proširi.

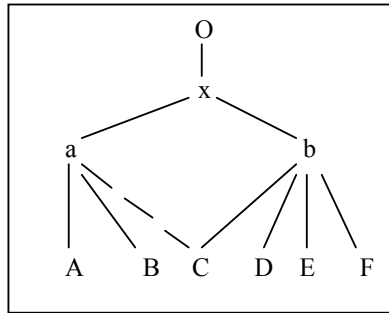
Po njemu, Lahmanov metod predstavlja začarani krug: stvaranje sheme služi razlikovanju pogrešnih od ispravnih varijanti, ali i sama konstrukcija sheme zasniva se upravo na prepoznavanju grešaka u rukopisima.

Bédierova kritika je radikalna jer dokazuje da ovaj metod, smatran racionalnim i objektivnim, u stvari to nije.

3.2. Giorgio Pasquali

Pasquali uvodi pojam kontaminacije. Ovaj fenomen je čest prilikom grupisanja rukopisa, jer jedan od njih može imati konjuktivne greške koje ga povezuju sa dvije ili više porodica. Dešavalo se da su prepisivači nailazili na lakune¹² u tekstovima sa kojih su prepisivali, a onda su te lakune popunjavali služeći se drugim rukopisima istog tog teksta. Ili se dešavalo da prepisivač u jednom trenutku prekine svoj posao, a kad mu se vrati, nema više onaj isti tekst na raspolaganju, pa uzima neki drugi, i na taj način su nastajali rukopisi prepisani iz više različitih, što upućuje na to da pripadaju ne samo jednoj porodici, već su povezani sa više njih a grafički se ta povezanost prikazuje isprekidanom linijom.

¹² praznine

Slika 5. Stemma codicum VI

Pasquali ne kritikuje Lahmanov metod kao takav, ali tvrdi da isti ne može biti primijenjen u svakoj situaciji, treba dobro poznavati i uzeti u obzir istoriju svakog rukopisa.

Uprkos ovim i brojnim kritikama i prerađivanjima koja su uslijedila, Lahmanov metod i danas je aktuelan i važan za filologe, iako se uvijek teži tome da se ipak, u svakom slučaju, izabere jedan rukopis koji predstavlja osnovu – *bon manuscrit*.

4. Lahmanov metod u nastavi

Kurs romanske filologije, pored toga što treba da obuhvata sve aspekte ove discipline, o čemu je ranije bilo riječi, treba da osposobi studente da čitaju i analiziraju kritička izdanja tekstova, da shvate procese kojima ona nastaju, da posmatraju i proučavaju romanske jezike iz dijahronijske i dijatopske perspektive, da poznaju naučnu terminologiju ove discipline i da, nakon kursa, budu u stanju da pristupe bilo kojem starom tekstu na nekom od romanskih jezika. Tekstologija je krucijalan elemenat u nastavi romanske filologije i studenti treba da poznaju njene osnove. Treba da nauče da se prema starim tekstovima ophode na pravilan način. Andrea Fassò¹³ u svom naučnom radu *Verba tene, res sequantur*¹⁴ tvrdi da je ono što treba da se prenese učenicima prije svega odbacivanje površnosti.

„Ozbiljnost onih koji čitaju tekstove, pogotovo stare, ne dozvoljavajući utiscima da ih vode, nego stvarajući pozadinu sopstvenom čitanju, uz pomoć lingvističkih i filoloških znanja, koja im pomažu da shvate 'šta stoji iza teksta'“.¹⁵

Učeci o Lahmanovom metodu, studenti imaju priliku da se upoznaju sa kritičkim izdanjem nekog starog teksta. Ako se uzmu za primjer studenti italijanskog jezika, radiće se o jednom staroitalijanskom tekstu. Studenti po prvi put dolaze u

¹³ Redovni profesor romanske filologije na Univerzitetu u Bolonji

¹⁴ Fassò, 2003.

¹⁵ Il rigore di chi legge testi, specie se antichi, non lasciandosi guidare dalle impressioni ma fornendo alle proprie letture il supporto di conoscenze linguistiche e filologiche, che permettano di capire 'che cosa c'è dietro il testo' (prevod M.K.)

kontakt sa kritičkim aparatom i načinom tumačenja istog. Na taj način studenti se uče samostalnom tumačenju staroitalijanskih tekstova i njihovom prevođenju na savremeni italijanski jezik. Studenti uče da sami analiziraju *stemmata codicum* i počinju da razumijevaju način funkcionisanja Lahmanovog metoda.

Jedan od mogućih načina da se studentima predstavi ovaj metod je sljedeći: otprilike na polovini semestra, kada su studenti upoznati sa osnovama romanske filologije i dobro raspolažu njenom terminologijom, i već su imali priliku da vide i pročitaju nekoliko tekstova na staroitalijanskom jeziku, na čas se donosi kritičko izdanje jednog kraćeg teksta nastalo rekonstrukcijom više različitih rukopisa. Studenti prvo treba da pročitaju i prokomentarišu tekst, a zatim da izdvoje lingvističke fenomene koje prepoznaju u njemu. Zatim se prelazi na objašnjavanje pojma kritičkog izdanja teksta, studenti se upoznaju sa kritičkim aparatom i ostalim elementima izdanja. Susreću se, dakle, sa osnovnim pojmovima tekstologije. Važno je da se ti podaci ne predstavljaju studentima na apstraktan način, oni treba da dožive Srednji vijek kao konkretnu i realnu pojavu, i sa takvim stavom da pristupe analizi tekstova nastalih u tom periodu. Dakle, o izradi sheme ne treba govoriti samo teorijski, već treba shvatiti njen smisao, objasniti kakva je bila uloga i pozicija prepisivača i na koji način se odvijao proces prepisivanja.

Naravno, treba uzeti u obzir i to da se predavanje održava na jeziku koji studentima nije maternji, zatim da su predznanja studenata iz ove oblasti siromašna, jer najvjerovatnije ranije nisu imali priliku da se susretnu sa ovim pojmovima. Da dodamo još i to da je u najvećem broju slučajeva slovenska tekstologija studentima nepoznata, jer takav predmet, bar u slučaju studenata Univerziteta u Banjoj Luci, ne postoji, tako da nemaju priliku da slušaju o njoj.

Kako primjećuje Dušan Ivanić¹⁶, u srpskoj filologiji nije precizno određena granica između nove i stare tekstologije. Neka od bitnih pitanja srpske tekstologije su: pitanje prevoda *Novog zavjeta*, zatim autorstvo djela *Smrt Smail-age Čengića*, koje je pripisivano Njegošu, autorstvo Zaharija Orfelina po pitanju djela *Plać Serbiji* ili *Život Petra Velikog*. Slovenski i srpski tekstolozi su se dosta bavili i problemom prenošenja ćirilčnih tekstova u latiničko pismo. Međutim, studenti nisu upoznati ni sa jednim od ovih problema.

Najbolje rješenje je studentima koji imaju slaba predznanja iz ove oblasti i iz latinskog ili staroitalijanskog jezika ove pojmove predstaviti kao nešto konkretno i opipljivo. Treba da dožive jezik kojim su stari tekstovi pisani kao stvaran, živ jezik, kojim se nekad govorilo. Na taj način studenti će prevazići afektivni filter i biće u stanju da zamisle i da rekonstruišu kraći dijalog na tom jeziku. Stvarnost Srednjeg vijeka biće bliža studentima i samim tim učenje romanske filologije za njih neće predstavljati veliki problem i otkloniće se veliki broj prepreka.

Problemi kao što su nedostatak tekstova iz ove oblasti na srpskom jeziku ili nedostupnost postojećih tekstova studentima ulaze u okvire jednog većeg, ključnog problema romanske filologije danas. Radi se o nedostatku komparativnih studija

¹⁶ Ivanić, 2001.

slovenske i romanske filologije. Istina je da se ove dvije discipline mnogo razlikuju, da su slovenski i romanski jezici nastali pod različitim uslovima i različitim faktorima, ali ipak dodirnih tačaka ima, i treba ih istražiti i proučiti. Rješenje je formiranje kadra sposobnog za obavljanje ovakvog tipa naučno-istraživačkog rada.

5. Zaključak

U ovom radu evidencirani su ključni problemi nastave romanske filologije na pojedinim teritorijama Balkana i predložena su moguća rješenja za te probleme. Prevazilaženje problema nepotpunog izučavanja ove discipline i nepostojanja tekstologije u nastavi romanskih jezika moguće je izvršiti pravilnim pristupom nastavi i studentima, što je pokazano na primjeru objašnjavanja Lahmanovog metoda, jednog od najznačajnijih u romanskoj filologiji. Cilj ovog rada je i potaknuti na komparativna istraživanja u oblasti romanske i slovenske filologije, jer takvih radova još uvijek nema.

Literatura

- Contini, Gianfranco. 1990. *Breviario di ecdotica*. Torino: Einaudi.
- Fassò, Andrea. 2004. *Verba tene, res sequantur*. Paolo Maninchedda (ur.) *Testi e tradizioni. Le prospettive delle filologie. Zbornik radova*. Kaljari: CUEC – Centro di studi filologici sardi, 81–96.
- Ivanić, Dušan. 2001. *Osnovi tekstologije*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Maas, Paul. 1982. *Critica del testo*. Firenze: Le Monnier.
- Rodà, Barbara. 2008. L'Università moderna. Le origini dell'insegnamento della Filologia romanza in Italia. Dal carteggio D'Ovidio-Rajna. *XII Congresso nazionale dell'ADI*, Dostupno na: <http://www.italianisti.it/FileServices/Rodà%20Barbara.pdf> [20.12.2011.]
- Timpanaro, Sebastiano. 2004. *La genesi del metodo di Lachmann*. Torino: UTET (1. Izdanje 1963.)
- Internet prezentacija Odsjeka za italijanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/talijan/> [18.12.2011.]
- Internet prezentacija Odsjeka za romanistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Dostupno na: http://www.ff.unsa.ba/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=18&Itemid=18 [18.12.2011.]
- Internet prezentacija Odsjeka za italijanistiku Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Dostupno na: <http://www.ff.ac.me/09ltalijanski/01os.htm> [18.12.2011.]
- Internet prezentacija Odsjeka za italijanistiku Filološkog fakulteta u Beogradu. Dostupno na: <http://www.fil.bg.ac.rs/katedre/italijanski/index.html> [18.12.2011.]

Martina Knežević

IL METODO DI LACHMANN NELL'INSEGNAMENTO DELLA FILOLOGIA ROMANZA

Riassunto: In questo articolo sono evidenziati alcuni problemi cruciali dell'insegnamento della filologia romanza nelle università della seguente area balcanica: Bosnia ed Erzegovina, Croazia, Montenegro e Serbia. Vengono anche proposte alcune possibili soluzioni di questi problemi, sottolineando la necessità di introdurre questa materia presso tutte le cattedre delle lingue romanze. Tenendo conto dell'assenza quasi completa degli insegnamenti di ecdotica, si propongono alcuni modi efficaci per introdurla e per insegnarla, basandosi su un esempio concreto: il metodo di Lachmann. Quest'ultimo è uno dei metodi filologici più importanti e nonostante varie critiche e revisioni ancora oggi è un significativo punto di riferimento per i filologi romanzi. Un altro scopo a cui mira questo articolo è evidenziare l'assenza degli studi comparatistici tra la filologia slava e quella romanza e di dare una spinta allo svolgimento di questi studi.